

Kazimierz Rulka

Dwa wileńskie księgozbiory inteligenckie z XX w. w Bibliotece Seminarium Duchownego we Włocławku

Studia Włocławskie 4, 365-384

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. KAZIMIERZ RULKA

DWA WILEŃSKIE KSIĘGOZBIORY INTELIGENCKIE Z XX W. W BIBLIOTECE SEMINARIUM DUCHOWNEGO WE WŁOCŁAWKU

W roku 1958 Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku wzbogaciła swe zbiory o wartościowy spadek po ks. Stanisławie Nawrockim (1879-1958),¹ najpierw kapłanie diecezji włocławskiej, a potem wileńskiej. W latach 1922-1927 był on posłem na sejm Rzeczypospolitej Polskiej.² Po II wojnie światowej wrócił do swojej macierzystej diecezji i osiadł tu jako rezydent. Jego księgozbiór, powstały w zasadniczym swym zrębie w Wilnie, liczył w sumie ok. 2.500 woluminów. Składał się z dwóch części: jedna to książki gromadzone przez całe niemal życie przez samego Nawrockiego, druga to księgozbiór, który nabył on po znanym bibliofilu wileńskim, Janie Kamińskim. Oba są księgozbiorami powstałymi zasadniczo w Wilnie w XX wieku, ale księgozbiór Kamińskiego jest nieco starszy. Oba są też księgozbiorami zgromadzonymi przez przedstawicieli inteligencji wileńskiej: świeckiej (Jan Kamiński, adwokat) i duchownej (ks. Stanisław Nawrocki).

Księgozbiór ks. Nawrockiego, traktowany jako całość, był dotychczas przedmiotem jednej pracy magisterskiej, pozostającej w maszynopisie,³ oraz dwóch drukowanych wzmianek.⁴ Oba jednak księgozbiory zasługują na szersze osobne potraktowanie. Mają one bowiem inny charakter, co przy osobnym omawianiu zostanie jeszcze bardziej podkreślone. Na pierwszym miejscu należy postawić księgozbiór Jana Kamińskiego jako starszy.

I. Księgozbiór Jana Kamińskiego

1. Tworzenie księgozbioru

Jan Korwin-Kamiński, tajny szambelan Jego Świątobliwości Ojca Świętego, adwokat, zamieszkały w Wilnie przy ul. Portowej 6 m. 3,⁵ znany jako bibliofil, zmarły w 1939 r.,⁶ posiadał duży księgozbiór.⁷ Powstał on zapewne w znacznej mierze z zakupów antykwarycznych, co zdają się sugerować znaki pierwotnych właścicieli (ponad 80 osób i instytucji). Spośród nich na czoło wybija się Biblioteka Wróblewskich w Wilnie, od której Kamiński pozyskał 29 pozycji z jej zbioru.

rów dubletów; dziesięć z nich należało przedtem do Józefa Bielińskiego, znanego wileńskiego historyka i bibliografa,⁸ a zostały nabyte w 1911 r. przez Tadeusza Wróblewskiego.⁹ Dwa stare druki pochodzą z klasztoru karmelitów bosych w Głębokiem.¹⁰ Po kilka pozycji pochodzi z księgozbiorów: kapłana kryjącego się pod monogramem „X.J.N.” (10 poz.),¹¹ Tadeusza Syrvida (5 poz.),¹² I.I. Junickiego (3 poz.),¹³ Mieczysława Gadomskiego (3 poz.).¹⁴ Ekslibrisami znaczone są książki z księgozbiorów: Waleriana Dobużyckiego,¹⁵ Aleksandra Konstantego Batowskiego,¹⁶ Edwarda Kotłubaja,¹⁷ Józefa Halki Ledóchowskiego.¹⁸ O istnieniu większych księgozbiorów świadczą też zapewne pojedyncze książki ze znakami własnościowymi: Konstantego Krzywickiego (Zelwiany),¹⁹ Stanisława Marenicza,²⁰ księcia Józefa Ogińskiego,²¹ Jana Szwańskiego,²² Zygmunta Trentowskiego,²³ Lucjana Uziębły (Wilno),²⁴ Ludwika Uziębły (Wilno),²⁵ prof. Jana Wolfganga,²⁶ Kazimierza Władysława Wójcickiego,²⁷ Mikołaja Zahorskiego,²⁸ Edwarda Zaleskiego,²⁹ a także wielu innych.

Kamiński niektórym swoim książkom dawał oprawę introligatorską. Typową oprawą dla jego księgozbioru jest oprawa w półpłótno (czarne, buraczkowe, brązowe lub zielone wytłaczane), z nieco szerszym niż zwykle grzbietem, i papier marmoryzowany.³⁰ Spotykamy w jego zbiorze książki oprawiane przez znanych introligatorów warszawskich, np. Jana Franciszka Pugeta,³¹ W. Tymińskiego,³² K. Kulliga,³³ a także mistrza wileńskiego Władysława Strzedzińskiego.³⁴ Wiele jednak pozycji pozostawało w wydawniczej oprawie kartonowej lub papierowej.

Książki ze zbioru Kamińskiego znaczone były odbiciem pieczęci: w otoku wersalikowy napis: „Biblioteka Jana Kamińskiego”, w środku łacińska sentencja minuskułą: „Deo soli gratias ago”. Na kartach tytułowych kilku dzieł spotykamy inną pieczęć: herb rodziny Kamińskich Ślepowron, a pod nim wersalikowy napis: „Biblioteka Jana Kamińskiego”.

Księgozbiór ten był zapewne uporządkowany i miał swój inwentarz, o czym zdają się świadczyć wypisywane na grzbietach na specjalnych naklejkach numery (tomy dzieł wielotomowych otrzymywały ten sam numer).³⁵

Po przejęciu w 1940 r. księgozbioru Kamińskiego przez ks. Nawrockiego stał się on częścią składową Nawrocianów i dzielił odtąd ich losy.

2. Zasób księgozbioru

Księgozbiór Jana Kamińskiego składał się zapewne z dwóch części: bibliofilskiej, którą gromadził z zamiłowania, i fachowej, w której musiały się znajdować aktualne publikacje z dziedziny prawa, konieczne adwokatowi do działalności zawodowej. Znana jest jedynie część bibliofilska księgozbioru, którą przejął ks. Stanisław Nawrocki; część prawnicza została zapewne przejęta przez kogoś innego i jej losy są nieznane.

Do dziś z bibliofilskiej części księgozbioru Kamińskiego zachowało się w bibliotece seminaryjnej we Włocławku 640 pozycji w 1038 woluminach,³⁶ ale było ich więcej. Ostatecznie udało się z nich zidentyfikować 660 pozycji.

Można je zaliczyć do następujących grup tematycznych (układ według ilości pozycji w danej grupie): historia Polski – 184 poz., literatura piękna (historia i dzieła) – 98, pamiętniki – 72, Lithuanica i Wilniana – 61, teologia (bez historii Kościoła i prawa kanonicznego) – 54, historia Kościoła – 34, historia powszechna – 30, sztuka – 23, nauki przyrodnicze – 24, filologia – 22, prawo świeckie i kościelne – 19, kultura, nauka i oświata – 16, informatory ogólne – 15, nauki społeczne – 8.

Z zestawienia tego widać, że w księgozbiorze Kamińskiego królowały historia i literatura polska. Także w pozostałych grupach (z wyjątkiem teologii) przeważają dzieła w jakiś sposób dotyczące dziejów polskich. Takich dzieł, które nie mieszczą się – na pierwszy rzut oka – w tym aspekcie, jest tylko ok. 120, czyli 18% zbioru.

Encyklopedii i słowników Kamiński posiadał w swoim zbiorze chyba niewiele. Z ważniejszych udało się zidentyfikować *Encyklopedię powszechną* (t. 1-28, Warszawa 1859-1868) i *S. Orgelbranda encyklopedię powszechną* (t. 1-16, Warszawa 1898-1904). Z bibliografii odnaleziono: Adama Jochera *Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce* (t. 1-3, Wilno 1840-1857).

Bogaty zbiór dzieł dotyczących historii Polski zawiera także opracowania z nauk pomocniczych (ok. 15 poz.). Wśród nich z numizmatyki należy zauważyć Kazimierza Stronczyńskiego *Dawne monety polskie dynastii Piastów i Jagiellonów* (cz. 1-3, Piotrków 1883-1885), Ignacego Zagórskiego *Monety dawnej Polski* (Warszawa 1845), Joachima Lelewela *Stare pieniądze...* (Warszawa 1826); z heraldyki – Kaspra Niesieckiego *Herbarz polski* (t. 1-10, Lipsk 1839-1846), Bartosza Paprockiego *Herby rycerstwa polskiego* (Kraków 1858). Dyplomatyka reprezentowana jest m.in. przez dzieło Ignacego Daniłowicza *Skarbiec dyplomów papieskich, cesarskich, królewskich, książęcych...* (t. 1-2, Wilno 1860-1862). Kamiński posiadał także dzieła: Edwarda Raczyńskiego *Gabinet medalów polskich* (t. 1-4, Wrocław 1838-1841), Łukasza Gołębiowskiego *Gabinet medalów polskich...* (t. 1-4, Wrocław – Berlin – Poznań 1838-1845), Feliksa Bentkowskiego *Spis medalów polskich* (Warszawa 1830), T. Rewolińskiego *Katalog medali religijnych...* (Radom 1887).

Z wydawnictw źródłowych dotyczących historii Polski na uwagę zasługują: Macieja Dogiela *Codex diplomaticus Regni Poloniae* (Wilno 1758-1764); z kronik polskich Kamiński posiadał, przeważnie w XIX-wiecznych wydaniach, m.in.: Galla Anonima (XI/XII w.), Wincentego Kadłubka (ok. 1150 – 1223), Stanisława Orzechowskiego (1513-1566), Aleksandra Gwagina (1534-1614), Joachima Bielskiego (ok. 1550 – 1599), Pawła Piaseckiego (1579-1649), Wespazjana Kochowskiego (1633-1700). Należy tu wymienić także kilka pamiętników; m.in. Jana Chryzostoma Paska (ok. 1636 – ok. 1701), Jędrzeja Kitowicza (1728-1804).

Kamiński posiadał dzieła wielu znanych i liczących się historyków polskich,³⁷ m.in.: Jana Łasickiego (1533 – po 1599), Joachima Jerlicza (1598-1673),

Wawrzyńca Jana Rudawskiego (1617-1674), Andrzeja Maksymiliana Fredry (1620-1679), Wespazjana Kochowskiego (1633-1700), Jana Albertrandiego (1731-1808), Adama Naruszewicza (1733-1796), Teodora Wagi (1739-1801), Michała Krajewskiego (1746-1817), Juliana Ursyna Niemcewicza (1758-1841), Franciszka Siarczyńskiego (1758-1829), Kajetana Kwiatkowskiego (1769-1852), Łukasza Gołębiowskiego (1773-1849), Tomasza Święcickiego (1774-1837), Joachima Lelewela (1786-1861), Adriana Krzyżanowskiego (1788-1852), Stanisława Barzykowskiego (1792-1872), Fryderyka Skarbka (1792-1866), Michała Balińskiego (1794-1864), Tymoteusza Lipińskiego (1797-1856), Teodora Morawskiego (1797-1879), Józefa Ignacego Kraszewskiego (1812-1887), Karola Szajnochy (1818-1868), Seweryna Gołębiowskiego (1820-1854), Juliana Bartoszewicza (1821-1870), Antoniego Małeckiego (1821-1913), Leona Wegnera (1824-1873), Konstantego Górskiego (1826-1898), Waleriana Kalinki (1826-1886), Bolesława Limanowskiego (1835-1935), Józefa Szujskiego (1835-1883), Stanisława Tarnowskiego (1837-1917), Tadeusza Korzona (1839-1918), Aleksandra Kraushara (1843-1931), Augusta Sokołowskiego (1846-1921), Władysława Smoleńskiego (1851-1926), Kazimierza Bartoszewicza (1852-1930), Józefa Dąbrowskiego (1876-1926), Artura Śliwińskiego (1877-1953). Znajdujemy także prace popularyzatorów historii Leona Rogalskiego (1806-1878), Józefa Antoniego Rollego (1829-1894), Lucjana Tatomira (1830-1901).

Spośród ważniejszych posiadanych przez Kamińskiego opracowań ogólnych historii Polski i większych okresów należy wymienić: Jana Długosza *Dziejów polskich ksiąg dwanaście* (t. 1-5, Kraków 1867-1870), Adama Naruszewicza *Historia narodu polskiego* (t. 1-10, Lipsk 1836-1837), Joachima Lelewela *Polska, dzieje i rzeczy jej* (t. 1-5, Poznań 1855-1863) oraz *Polska wieków średnich* (t. 1-4, Poznań 1846-1851), Augusta Sokołowskiego *Dzieje Polski ilustrowane* (t. 1-5, Warszawa 1899-1901) oraz *Dzieje porozbiorowe narodu polskiego* (t. 1-4, Warszawa 1904-1908), Józefa Szujskiego *Dzieje Polski* (t. 1-4, Lwów 1862-1866), Łukasza Gołębiowskiego *Dzieje Polski* (t. 1-3, Warszawa 1846-1848), Michała Bobrzyńskiego *Dzieje Polski w zarysie* (t. 1-3, Warszawa 1887-1931), Juliana Bartoszewicza *Historia pierwotna Polski* (t. 1-4, Kraków 1878-1879), Jerzego Samuela Bandtkiego *Dzieje Królestwa Polskiego* (t. 1-2, Wrocław 1820).

O poszczególnych wydarzeniach z historii Polski traktują opracowania Kazimierza Bartoszewicza *Dzieje insurekcji Kościuszkowskiej* (Wiedeń 1909), Stanisława Barzykowskiego *Historia powstania listopadowego* (t. 1-5, Poznań 1883-1884), Augusta Sokołowskiego *Dzieje powstania listopadowego 1830-1831* (Wiedeń 1907), Waleriana Kalinki *Sejm Czteroletni* (t. 1-3, Lwów 1884-1888), Władysława Smoleńskiego *Konfederacja Targowicka* (Kraków 1903) Fryderyka Skarbka *Dzieje Księstwa Warszawskiego* (t. 1-2, Poznań 1860), Stanisława Koźmiana *Rzecz o roku 1863* (Kraków 1895-1896).

Spotyka się w księgozbiórce Kamińskiego opracowania dotyczące dziejów poszczególnych miejscowości, najczęściej: Warszawy, Krakowa, Lwowa, no

i oczywiście Wilna. Nie brak monografii poszczególnych osób, m.in. królów polskich: Władysława Jagiełły, Henryka Walezego i Stefana Batorego, Zygmunta III, Jana III Sobieskiego, Augusta II, Stanisława Leszczyńskiego, a także innych znaczących postaci z historii polskiej: Anny Jagiellonki, Dymitra Samozwańca, Jana Karola Chodkiewicza, Janusza Radziwiłła, księcia Józefa Poniatowskiego, Tadeusza Kościuszki, Romualda Traugutta, Joachima Lelewela.

Zbiór dzieł z zakresu historii Kościoła w przeważającej części dotyczy Kościoła w Polsce. Z wydawnictw poruszających bardziej szczegółowe tematy nie brak opracowań o historii zakonów, poszczególnych kościołów, instytucji kościelnych, a także publikacji biograficznych. Z tych ostatnich warto wspomnieć: Stanisława Bużeńskiego *Żywoty arcybiskupów gnieźnieńskich* (t. 1-5, Wilno 1860), Juliana Bartoszewicza *Królewicze biskupi* (Warszawa 1851), Ludwika Łętowskiego *Katalog biskupów prałatów i kanoników krakowskich* (t. 1-4, Kraków 1852-1853). Poza tym warto wymienić inne opracowania, które nie straciły znaczenia do dziś, np. Edwarda Likowskiego *Unia brzeska* (Poznań 1896), Stanisława Załęskiego *Jezuici w Polsce* (Kraków 1908), Adolfa Pleszczyńskiego *Dzieje Akademii Duchownej Rzymsko-Katolickiej Warszawskiej* (Warszawa 1907), Józefa Łukaszewicza *Krótki spis historyczny kościołów parochialnych... w dawnej diecezji poznańskiej* (t. 1-3, Poznań 1858-1863).

Z opracowań geografii w aspekcie historycznym (geografia historyczna traktowana jest jako jedna z nauk pomocniczych historii) znajdujemy: Zygmunta Glogera *Geografia historyczna ziem dawnej Polski* (Kraków 1900). Poza tym znajdują się opracowania ogólne i podręcznikowe, opisy i przewodniki geograficzne dotyczące różnych krajów i miast, sporo relacji z podróży (zawierają one m.in. informacje geograficzne, historyczne, z historii sztuki).

Etnoografia, która też była traktowana jako jedna z nauk pomocniczych historii, w księgozbiórce Kamińskiego reprezentowana jest przez dzieła: Zygmunta Glogera monumentalna *Encyklopedia staropolska ilustrowana* (t. 1-4, Warszawa 1900-1903), *Księga rzeczy polskich* (Kraków 1896).

Kamiński posiadał bardzo bogaty zestaw ogólnych opracowań historii literatury polskiej: Feliksa Bentkowskiego *Historię literatury polskiej* (t. 1-2, Warszawa 1814), Michała Wiszniewskiego *Historię literatury polskiej* (t. 1-10, Kraków 1840-1857), Kazimierza Władysława Wójcickiego *Historię literatury polskiej* (t. 1-4, Warszawa 1845-1846), Aleksandra Zdanowicza i Leonarda Sowińskiego *Rys dziejów literatury polskiej* (t. 1-5, Wilno 1874-1877), Ludwika Kondratowicza *Dzieje literatury w Polsce* (wyd. 2, t. 1-3, Warszawa 1875), Juliana Bartoszewskiego *Historię literatury polskiej* (t. 1-2, Kraków 1877), Włodzimierza Spasowicza *Dzieje literatury polskiej* (wyd. 2, Warszawa 1885), Aleksandra Brücknera *Dzieje literatury polskiej* (t. 1-2, Warszawa 1903), Henryka Biegeleisena *Ilustrowane dzieje literatury polskiej* (t. 1-5, Wiedeń 1910). Poza tym posiadał też opracowania monograficzne życia i twórczości niektórych pisarzy, np. Jana Kochanowskiego, Adama Mickiewicza (autorstwa Józefa Kal-

lenbacha, a także Piotra Chmielowskiego), Zygmunta Krasińskiego, Władysława Syrokomli, Antoniego Malczewskiego.

Z dzieł literackich Kamiński posiadał utwory niemal wszystkich autorów polskich wchodzących w skład kanonu klasyków literatury polskiej.

Posiadał też Kamiński bogaty zbiór pamiętników polskich. Zapewne orientację w tym zbiorze ułatwiało opracowanie Edwarda Maliszewskiego *Bibliografia pamiętników polskich i Polski dotyczących* (Warszawa 1928).

Z p r a w a w księgozbiorze Kamińskiego pewną wartość zachowały jedynie te, które są publikacjami źródeł do prawa polskiego. Znalazł się więc w księgozbiorze komplet wydawnictwa *Volumina legum* (vol. 1-8, Warszawa 1732-1782). Należy też wspomnieć tak ważne dzieła dla historii prawa polskiego, jak: Wincentego Bandtkiego *Prawo prywatne polskie* (Warszawa 1851) oraz *Historia prawa polskiego* (Warszawa 1850). Wacława Aleksandra Maciejewskiego *Historia prawodawstw słowiańskich* (wyd. 2, t. 1-6, Warszawa 1856-1865). Natomiast z prawa kościelnego posiadał Edwarda Rittnera *Prawo kościelne katolickie* (wyd. 4, t. 1-2, Lwów 1913). Nie zachowały się w tym zbiorze aktualne opracowania z prawa świeckiego, ale jest niemal pewne, że jako zbędne ks. Narwockiemu stały się własnością jakiegoś prawnika wileńskiego.

H i s t o r i a s z t u k i w księgozbiorze Kamińskiego reprezentowana jest przez cenne dzieła: Edwarda Rastawieckiego *Słownik malarzów polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej przebywających* (t. 1-3, Warszawa 1850-1857) oraz *Słownik rytowników polskich* (Poznań 1886), Franciszka Maksymiliana Sobieszczańskiego *Wiadomości historyczne o sztukach pięknych w dawnej Polsce* (t. 1-2, Warszawa 1947-1849).

D z i e ł t e o l o g i c z n y c h Kamiński miał niewiele (w tym kilka po kapłanie, który znaczył swoje książki monogramem „X.J.N.” na grzbiecie), ale i w nich spotyka się dzieła znaczące, np. Antoniego Nowowiejskiego *Wykład liturgii Kościoła katolickiego* (t. 1-4, Warszawa – Płock 1893-1916).

P r o f i l j ę z y k o w y księgozbioru Kamińskiego jest jednorodny; króluje w nim zdecydowanie język polski – 92% zbioru; tylko 8% zbioru to pozycje w innych językach: łacińskim (19 poz.), francuskim (16 poz.), rosyjskim (8 poz.), niemieckim (5 poz.), angielskim (1 poz.); kilka pozycji należy do wielojęzycznych (4 poz.).

Jeżeli chodzi o c h r o n o l o g i ę w y d a w n i c z ą, to w księgozbiorze Kamińskiego było 51 pozycji starych druków (w 62 wol., w tym aż 45 poz. poloników w 56 wol.), czyli 7,7% zidentyfikowanego zbioru, dzieł XIX-wiecznych – 419 (63,7%) oraz 188 dzieł XX-wiecznych (28,6%). Najnowsza książka w tym zbiorze została wydana w 1936 r. Zastanawia stosunkowo niewielki procent druków XX-wiecznych w zbiorze, który powstał zasadniczo w XX wieku, chyba że Jan Kamiński przejął księgozbiór zgromadzony już w znacznej mierze przez swoich przodków.

3. Wykorzystanie księgozbioru

Nie ma konkretnych informacji odnośnie do wykorzystywania swego księgozbioru przez Jana Kamińskiego. Na książkach przez siebie zgromadzonych nie zostawił on żadnych śladów lektury. Można przypuszczać, że traktował on swój księgozbiór jako zbiór bibliofilski, w przekonaniu, że szczególnie w czasach niewoli narodowej „bibliofilstwo jest wyrazem kultury narodu i dopóki istnieje, nie ma obawy, żeby kultura polska została zgnieciona”.³⁸ Korzystając z treści zawartych w tych książkach, starał się nic na nich nie notować, aby ich w ten sposób nie niszczyć. Jest to typowa postawa dla wszelkiego rodzaju zbieraczy.

II. Księgozbiór ks. Stanisława Nawrockiego

1. Tworzenie i porządkowanie księgozbioru

Stanisław Nawrocki zaczął gromadzić książki zapewne już w latach szkolnych (1888-1896). Z tego czasu zdaje się pochodzić L. Bożydara Ożyńskiego *Skarbiec odkryty bogactwa, piękności i wszystkich prawideł zasadniczych mowy i pisowni polskiej* (Kraków 1883; sygnat.: II 2120), na której podpisał się jeszcze jako świecki. Wtedy też zapewne otrzymał jako pamiątkę po stryju, ks. Konstantym Nawrockim (zm. 1892), *Rituale sacramentorum ac aliarum Ecclesiae Romano-Catholicae caeremioriarum...* (Wilno 1858; sygnat.: I 4455) jakby znak predestynujący do kapłaństwa. Z czasu studiów w seminarium duchownym we Włocławku (1898-1903) zachowała się w księgozbiórze Nawrockiego cenna ze względu na dedykację pozycja – Leona Dembowskiego *Moje wspomnienia* (Petersburg 1898; sygnat.: II 2917). W dniu imienin, 8 maja 1900 r., czternastu kolegów ofiarowało mu na pamiątkę tę książkę (zapewne wiedzieli, że taki dar go ucieszy), składając na niej swoje podpisy. Z tego też czasu lub wikariatu w Radomsku (1903-1910) pochodzi podręcznik nauki języka polskiego.³⁹

W parafii Zabłudów ks. Nawrocki dał się poznać jako współtwórca tajnych bibliotek polskich,⁴⁰ ale nie zapominał o pomnażaniu własnego księgozbioru. Jednak tylko trzy pozycje mają zapisy wskazujące na wejście do tego zbioru w czasie pobytu Nawrockiego w Zabłudowie (1911-1927),⁴¹ w tym jedna z dedykacją autorską.⁴²

Najwięcej dzieł wpłynęło do księgozbioru ks. Nawrockiego w czasie jego pobytu w Wilnie (1910-1911, 1927-1945). Świadczą o tym m.in. własnoręczne podpisy ks. Nawrockiego na jego książkach z dodaniem miejsca nabycia: Wilno. Przede wszystkim nabywał on wtedy dzieła aktualnie wychodzące.⁴³ Są też ślady wskazujące na zakupy w antykwariatach. W ten sposób zostały zapewne nabyte książki, które mają znaki własnościowe poprzednich właścicieli (m.in. Józefa Bielińskiego, Franciszka Ficka, Stanisława Marenicza, Marii Tyszkiewicz, Władysława Zahorskiego), a takich jest ok. 50. Niektóre jednak z nich otrzymał zapewne w darze, jak na przykład te pochodzące z księgozbioru kolegi parlamentarnego, ks. Leona Żebrowskiego, dziekana wileńskiego.⁴⁴ Z tego czasu

zachowały się cztery dzieła z dedykacjami dla ks. Nawrockiego, w tym dwie z dedykacjami autorskimi,⁴⁵ a dwie od jego byłych kolegów parlamentarnych.⁴⁶

W Wilnie, prawdopodobnie w styczniu 1940 r., ks. Nawrocki nabył księgozbiór po Janie Kamieńskim.⁴⁷

Z wydanych w czasie wojny znajdują się w pierwotnym księgozbiórze ks. Nawrockiego jedynie dwie pozycje.⁴⁸ Zapewne też wtedy ks. Nawrocki włączył do swego zbioru niektóre książki, głównie beletrystykę, z biblioteki swojej parafii.⁴⁹ Do dziś w bibliotece seminaryjnej zachowały się z niej 42 pozycje.⁵⁰ Pojedynczymi egzemplarzami reprezentowane są także inne instytucjonalne biblioteki Wilna, np. okazała biblioteka parafii Świętego Ducha,⁵¹ dalej biblioteki: uniwersytecka,⁵² Wydziału Finansowego,⁵³ Archidiecezjalnego Instytutu Akcji Katolickiej,⁵⁴ Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej Żeńskiej im. E. Plater,⁵⁵ Gimnazjum Państwowego A. Mickiewicza.⁵⁶

W czasie ponownego pobytu w diecezji wrocławskiej (1946-1958) ks. Nawrocki pomnożył swój księgozbiór tylko nieznacznie. Przede wszystkim kupował lub otrzymywał w darze aktualnie wychodzące publikacje.⁵⁷ Niekiedy jednak zdobył coś z dawniejszych książek. Bliska znajomość z ks. Janem Adameckim, ówczesnym bibliotekarzem seminaryjnym, pozwoliła mu uzyskać drogą wymiany książki, które niegdyś były własnością innych duchownych wrocławskich.⁵⁸ Czasem dochodziła u niego do głosu pasja zbieracka, gdy nawiązywał znajomość z miejscowymi bibliofilami świeckimi.⁵⁹

Są wyraźne przekazy świadczące o porządkowaniu księgozbióru przez ks. Nawrockiego. Pozostały po tym trzy spisy książek, chyba jednak nie kompletne: dwa na dużych kartach papieru: jeden 22-kartkowy, pisany czarnym ołówkiem przez kogoś innego, drugi, 15-kartkowy – to kilka kart kopii wykazu pisanego osobiście przez ks. Nawrockiego,⁶⁰ trzeci sporządzony w grubym notesie własnoręcznie przez ks. Nawrockiego.⁶¹ Wydaje się, że mogły one zostać sporządzone w czasie II wojny światowej, co sugeruje fakt, że najnowsze zapisane tam książki to te wydane w 1939 r.

Najpełniejszy jest 22-kartkowy wykaz napisany ołówkiem, w którym spisano 964 pozycje (1699 wol.). Nie jest pewne, czy jest to kompletny spis księgozbióru ks. Nawrockiego, wiadomo jednak, że ujmuje on już także książki nabyte od Kamieńskiego. Opisy książek podzielone są, bardzo niekonsekwentnie, na cztery działy tematyczne: historia Polski (135 poz.), szkice, pamiętniki i opowiadania historyczne (165 poz.), literatura (205 + [3] + 395 poz.), kaznodziejstwo (61 poz.). Opisy sporządzone są poprzez wypełnienie następujących rubryk: 1) liczba porządkowa, 2) autor, 3) tytuł, 4) ilość tomów, 5) rok wydania, 6) miejsce wydania, 7) półka (regał), 8) szereg (półka). Z wykazu tego wynika, że książki były umieszczone w pięciu regałach (każdy regał miał pięć półek).

Drugi, 15-kartkowy, pisany jednostronnie, spis niektórych książek ks. Stanisława Nawrockiego, pisany przez niego prawdopodobnie od razu w kilku egzemplarzach, jest spisem uproszczonym; podaje autora, tytuł dzieła, miejsce

i rok wydania. Zawiera jedynie 256 pozycji, które ks. Nawrocki zamierzał prawdopodobnie zaproponować różnym osobom do sprzedaży. Wskazywałby na to fakt notowania w swoim notesie cen niektórych książek.⁶² Jednak ostatecznie wszystkie te książki pozostały w jego księgozbiorze.

Spis książek w notesie zawiera skrócone opisy (tytuł, autor, miejsce i rok wydania) 673 dzieł. Nie obejmuje on w ogóle literatury beletrystycznej.

Książki mają na grzbietach papierowe naklejki, na których wypisane zostały atramentem numery. Nie wiadomo, kiedy taką numerację wprowadzono. Najwyższy napotkany numer to: 1526.⁶³

Ks. Nawrocki nie przywiązywał chyba większej uwagi do wyglądu zewnętrznego swoich książek. Świadczyć o tym może fakt, że wiele z nich pozostało bez żadnej oprawy introligatorskiej (ponad 35% woluminów jego pierwotnego księgozbioru) i wręcz rozsypują się ze zniszczenia. A tomy pyszniące się eleganckimi półskórkami zostały prawdopodobnie nabyte już w takiej oprawie.⁶⁴ Niektóre książki, pewnie te częściej używane, także pochodzące z księgozbioru Kamieńskiego, ks. Nawrocki kazał oprawić po wojnie we Włocławku w szare półpłótno.⁶⁵

Książki ks. Stanisława Nawrockiego, także te, które przejął od Jana Kamieńskiego, znaczone są ekslibrisem, który został wykonany (odbitka z kliszy wytrawionej chemigraficznie na podstawie linorytu, wyciętego prawdopodobnie przez grafika włocławskiego Leona Płoszaja) i naklejony podczas pobytu ks. Nawrockiego we Włocławku. Głównym motywem tego ekslibrisu jest herb rodziny Nawrockich Pobóg, nad nim trzy krzyże wileńskie i napis wersalikowy: „Ex libris”, a pod nim: „Ks. Stanisława Nawrockiego z Wilna”. Na kilku egzemplarzach można spotkać okrągłą pieczęć z napisem wersalikowym w otoku: „Ks. Stanisław Nawrocki”, w centrum zaś znajduje się herb Pobóg. Spora część Nawrocianów rozpoznawalna jest po podpisie właściciela lub jedynie po numerze akcesji: K 2/58, wpisanym ołówkiem na odwrocie karty tytułowej we wszystkich pozycjach.

2. Zasób księgozbioru

We włocławskiej bibliotece seminaryjnej zachowało się 677 wol. mających znaki własnościowe tylko ks. Nawrockiego (brak znaków własnościowych Kamieńskiego), a więc należały do jego pierwotnego księgozbioru (jest to 39,3% całości zbioru ks. Nawrockiego). Z nich do biblioteki seminaryjnej włączono 523 pozycje w 677 woluminach;⁶⁶ nie włączono do zbiorów 205 pozycji w 247 woluminach. W sumie zidentyfikowano 728 pozycji pochodzących z pierwotnego księgozbioru Nawrockiego.

Można w nich wyróżnić cztery wiodące grypy tematyczne: teologia (bez prawa kanonicznego i historii Kościoła) – 198 poz., literatura (łącznie z historią literatury) – 171 poz., historia – 151 poz., nauki społeczne – 91 poz. Pozostałe działy prezentowane są znacznie mniejszą liczbą pozycji: nauki przyrodnicze –

35 poz., sztuka – 21 poz., filologia – 19 poz., pedagogika – 12 poz., prawo świeckie i kościelne – 11 poz., filozofia i psychologia – 7 poz., bibliotekoznawstwo – 5 poz., mitologia – 4 poz., encyklopedie – 3 poz.

W teologii podział pozycji na poszczególne dziedziny przedstawia się następująco: biblistyka – 2 poz., apologetyka – 9 poz., dogmatyka – 11 poz., moralna – 7 poz., ascetyka – 51 poz., hagiografia – 17 poz., pastoralna – 23 poz., liturgika – 20 poz. – homiletyka – 58 poz.

Na większą liczbę pozycji w homiletyce i ascetyce złożyły się zbiory kazań i rozważań, które włączono do tych działów. U ks. Nawrockiego daje się zauważyć szczególne zainteresowanie dla teologii pastoralnej, liturgiki i homiletyki.

Gromadzenie dzieł z teologii pastoralnej nie powinno dziwić u kapłana, który niemal całe życie poświęcił duszpasterstwu. Z takich pozycji warto wymienić *Organizacja parafii w Polsce* (Poznań 1928), *Duszpasterstwo miejskie* (Warszawa 1930), Mariana Nassalskiego *Sposób prowadzenia misji parafialnych i rekolekcji* (Włocławek 1908), Ludwika Civardiego *Podręcznik Akcji Katolickiej* (Poznań 1933), Pawła Gantkowskiego *Medycyna pastoralna* (Poznań 1927).

Nie dziwi w księgozbiornie ks. Nawrockiego pewna liczba dzieł z liturgiki, skoro był on w kurii wileńskiej członkiem rady archidiecezjalnej do spraw liturgii, śpiewu i muzyki kościelnej.⁶⁷ Musiał więc posiadać takie dzieła, jak: Antoniego Nojszewskiego *Liturgia rzymska* (wyd. 2, Warszawa 1914), Baltazara Schermdla *Podręcznik liturgiczny dla użytku duchowieństwa i służby kościelnej* (Wilno 1914), Marii Renaty od Chrystusa *Liturgia a sztuka* (Poznań 1934), Antoniego Juliana Nowowiejskiego *Ceremoniał parafialny* (wyd. 6, t. 1-2, Płock 1922-1923).

Z teoretycznych opracowań dotyczących homiletyki ks. Nawrocki posiadał Raoula Plusa *Kaznodziejstwo „realne” i „nierealne”* (Kraków 1930), Paula Wilhelma Kepplera *Ambona i jej zadanie w naszych czasach* (Płock 1914), Euzebiusza Statecznego *Listy o wymowie* (Poznań 1920), Wacława Kosińskiego *Technika głoszenia kazań* (Lwów 1923), Henryka Haducha *Zasady wymowy ogólnej i kościelnej dla użytku duchowieństwa* (Kraków 1927). Posiadał także pozycje ogólne o wymowie – np. Henryka Mariańskiego *Kult żywego słowa* (wyd. 2, Warszawa 1935), W. Kosińskiego *Retoryka* (Wilno 1935), Sergiusza Wołkońskiego *Człowiek wyrazisty. Sceniczne wychowanie gestu* (Warszawa 1920), Adama Hendrychowskiego *Auxilium dla mówców i działaczy społecznych* (Katowice 1936); ich studiowanie pomagało mu skuteczniej przemawiać nie tylko w kościele, ale także podczas innych wystąpień publicznych. Z dostępnych wówczas wydań kazań ks. Nawrocki miał niewielki, ale dość dobrze dobrany zbiór publikacji kaznodziejów polskich i obcych, przydatnych do głoszenia kazań niedzielnych i świątecznych dla różnych stanów, a także przemówień okolicznościowych, głównie religijno-patriotycznych.

Ks. Nawrocki zgromadził też znaczny **zbiór dzieł pozateologicznych** (przynajmniej 530 pozycji). Pierwsze miejsce w tym zbiorze zajmuje literatura i historia, na pierwszym miejscu, podobnie jak w zbiorze Kamińskiego, historia i literatura polska.

Liczny zbiór dotyczący **h i s t o r i i P o l s k i** (łącznie ok. 110 poz.) nie jest jednak tak wartościowy jak zbiór Kamińskiego.

Z nauk pomocniczych historii ks. Nawrocki posiadał *Album paleographicum* Stanisława Krzyżanowskiego (Cracoviae 1935), *Rocznik dla archeologów, numizmatyków i bibliografów polskich* (Kraków 1874), Augusta Bielowskiego *Wstęp krytyczny do dziejów Polski* (Lwów 1850).

Publikacje źródłowe w tym księgozbiornie to przede wszystkim kroniki Marcina Kromera (t. 1-2, Sanok 1857), Marcina Bielskiego (t. 1-3, Sanok 1856), Macieja Strykowskiego (t. 1-2, Warszawa 1846), *Relacje nuncjuszów apostolskich i innych osób o Polsce...* (t. 1-2, Berlin 1864), a także niewielki zbiór różnych pamiątek odnoszących się do historii Polski.

Ks. Nawrocki posiadał niektóre podstawowe XIX-wieczne opracowania całości dziejów Polski, ale zazwyczaj nie są one kompletne. Z kompletnych warto wymienić Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego *Starożytną Polskę...* (t. 1-3, Warszawa 1843-1846), Stanisława Kutrzeby *Polska odrodzona 1914-1921* (Kraków 1921), Tomasza Siemiradzkiego *Porozbiorowe dzieje polski...* (t. 1-2, Cieszyn 1910), L. Tatomira *Dzieje Polski i narodu polskiego* (Warszawa 1906), W. Koronowicza *Słowo dziejów polskich* (t. 1-3, Lipsk 1858-1860).

Z opracowań bardziej szczegółowych warto wymienić: Romana Sołtyka *La Pologne. Précis historique, politique et militaire de sa révolution...* 1830 (t. 1-2, Paris 1833), Aleksandra Świętochowskiego *Historia chłopów polskich* (t. 1-2, Lwów 1925-1928), Michała Janika *Dzieje Polaków na Syberii* (Kraków 1928), Jana Albertrandiego *Dwadzieścia sześć lat panowania Władysława Jagielly...* (Wrocław 1845), Juliana Ursyna Niemcewicza *Dzieje panowania Zygmunta III...* (t. 1-3, Warszawa 1819), Adolfa Pawińskiego *Młode lata Zygmunta Starego* (Warszawa 1893), Waleriana Kalinki *Ostatnie lata panowania Stanisława Augusta* (wyd. 2, t. 1-2, Kraków 1891).

Poza tym posiadał ks. Nawrocki niewielką ilość opracowań historycznych dotyczących osób i miejscowości. Wśród nich należy wyróżnić zbiór (26 poz.) lithuaników i wilnianów, podobny do tego, które zgromadził Kamiński, ale znacznie mniejszy. Posiadał też trzy opracowania o Włocławku, miejscu, w którym przyszło mu spędzić swoją młodość i starość; wśród nich na czoło wybija się *Monografia Włocławka*, autorstwa Michała Morawskiego (Włocławek 1933).

Z historii Kościoła w Polsce ks. Nawrocki posiadał Teodora Ostrowskiego *Dzieje i prawa kościoła polskiego* (t. 1-3, Warszawa 1793), Jana Korytkowskiego *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolicy polscy...* (t. 1-5, Poznań 1888-1892), Józefa Pelczara *Pius IX i jego ponty-*

fikat (t. 1-3, Kraków 1897), Waleriana Krasińskiego *Zarys dziejów powstania i upadku reformacji w Polsce* (t. 1-2, Warszawa 1903-1905).

We własnym księgozbiorze ks. Nawrockiego, działacza społecznego i niepodległościowego,⁶⁸ nie mogło zabraknąć książek o t e m a t y c e s p o ł e c z n e j. Wyróżnia się wśród nich zbiór publikacji o tematyce politycznej (25 poz.), co jest zupełnie zrozumiałe u działacza parlamentarnego. Kilka z nich dotyczy polityki niemieckiej względem Polski.

Przydatne w pracy parlamentarnej musiały być posiadane przez niego publikacje: Jana Bełcikowskiego *Charakterystyka i programy stronnictw politycznych na terenie Rzecz Polskiej...* (wyd. 2, Warszawa 1923), Alicji Bełcikowskiej *Stronnictwa i związki polityczne w Polsce...* (Warszawa 1925), Tadeusza i Witolda Rzepeckich *Sejm i senat 1922-1927* (Poznań 1923), *Parlament Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1927* (Warszawa 1938), Mieczysława Niedziałkowskiego *Izby wyższe w parlamentach współczesnych* (Warszawa 1918). Ks. Nawrocki miał też publikacje Romana Dmowskiego, a także kolegi z tego samego ugrupowania parlamentarnego, Wincentego Witosa (*Wybór pism i mów*, Lwów 1939).

W pierwszym okresie działalności duszpasterskiej i społecznej służyły zapewne ks. Nawrockiemu książki S. Wojciechowskiego *Jak założyć stowarzyszenie spożywcze* (wyd. 3, Warszawa 1913) oraz E. Abramowskiego *Kooperatywa jako sprawa wyzwolenia ludu pracującego* (wyd. 2, Warszawa 1917).

Z katolickiej nauki społecznej ks. Nawrocki miał jedynie kilka pozycji, a wśród nich: Leona XIII *Encyklika... o kwestii robotniczej „Rerum novarum”* (Kraków 1931) oraz Fr. B. Peabody *Jezus Chrystus a kwestia społeczna* (Warszawa 1911).

W księgozbiorze ks. Nawrockiego 18 pozycjami była reprezentowana aktualna wówczas tzw. kwestia żydowska, która przez ówczesnych autorów nie raz była wiązana z działalnością masonerii. Ks. Nawrocki posiadał z tej tematyki dzieła Teodora Jeske-Choińskiego, Stanisława Trzeciaka, Kazimierza Sterlinga, Adolfa Nowaczyńskiego, Mieczysława Skrudlika, F. Egera, Zbigniewa Krasnowskiego oraz swojego kolegi – ks. Józefa Kruszyńskiego, który w latach 1919-1925 opublikował kilkanaście broszur dotyczących kwestii żydowskiej, dlatego został uznany za polemistę antyżydowskiego.⁶⁹

Ze s z t u k i ks. Nawrocki posiadał Wincentego Trojanowskiego *Historię sztuk plastycznych* (cz. 1, Warszawa 1908), Wilhelma Lübke *Die Kunst des Altertums* (Esslingen a.N. 1908) oraz *Die Kunst des Mittelalters* (Stuttgart 1905), G.F. Hartlauba *Kunst und Religion* (1919), D. Josepha *Geschichte der Baukunst...* (Bd. 1-2, Berlin 1902).

Od lat szkolnych ks. Nawrocki interesował się f i l o l o g i ą p o l s k ą. Jednak w swoim zbiorze miał raczej popularne opracowania z tej dziedziny. Do znaczniejszych należą E. Rykaczewskiego *Słownik języka polskiego...* (t. 1-2, Berlin, ok. 1910), Kazimierza Władysława Wójcickiego *Przysłowia narodowe* (t. 1-3, Warszawa 1830).

W bogatym zbiorze literatury tylko 19 pozycji dotyczy historii literatury, i to zasadniczo jedynie literatury polskiej. Z ważniejszych opracowań ogólnych warto wymienić: Leona Rogalskiego *Historia literatury polskiej* (t. 1-2, Warszawa 1871), Aleksandra Brücknera *Dzieje literatury polskiej w zarysie* (t. 1-2, Warszawa 1908), Ignacego Chrzanowskiego *Historia literatury niepodległej Polski* (Warszawa 1914).

Jeżeli chodzi o zbiór dzieł literackich, to ks. Nawrocki, podobnie jak Kamiński, miał utwory niemal wszystkich pisarzy należących do klasyki literatury polskiej. Poza pojedynczymi dziełami z literatury klasycznej greckiej (Homera) i rzymskiej (Tacyta, Marcjalisa) oraz Moliera i Szekspira, Ibsena, Kryłowa brak innych znaczących autorów obcych.

Wśród publikacji z nauk przyrodniczych wyróżnia się grupa książek dotyczących ziołolecznictwa (10 poz.), wszystkie niemal nabyte po II wojnie światowej. To zainteresowanie ks. Nawrockiego podyktowane było jego stanem zdrowia, który nie był najlepszy ze względu na chorobę serca. Miał też w tym zbiorze dzieła mające szczególną wartość zabytkową.⁷⁰

Księgozbiór uzupełniały dwie polskie encyklopedie kościelne, jednak niekompletne: *Encyklopedia kościelna* (Nowodworskiego, t. 1-28, Warszawa – Płock 1873-1913; brak t. 29-33) oraz *Podręczna encyklopedia kościelna* (t. 1-40, Warszawa 1904-1916; brak t. 41-44).

Z czasopism ks. Nawrocki posiadał kilka o profilu naukowym: „Alma Mater Vilnensis” (1924-1935), „Dwutygodnik Naukowy”, „Rocznik Akademii Umiejętności w Krakowie” (1904-5, 1906-1908), „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności” (1874-1878), „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności” (1874-1880, 1881-1883), „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” (1878), „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” (1911-1914). Z innych posiadał: „Alleluja” (1842) oraz abonował „Przegląd Kościelny”. Zachowało się tylko kilka numerów ukazującego się w latach 1928-1939 miesięcznika „Posłaniec Kościoła Par. Najśw. Serca Jezusowego w Wilnie”, którego ks. Nawrocki był redaktorem i wydawcą.⁷¹ We Włocławku ks. Nawrocki abonował czasopisma „Słowo Powszechne” oraz „Dziś i Jutro”.⁷²

Profil językowy księgozbioru ks. Nawrockiego jest bardzo jednolity; króluje w nim zdecydowanie język polski – 93% zbioru; tylko 7% zbioru to pozycje w innych językach: łacińskim (22 poz.), niemieckim (11 poz.), francuskim (7 poz.), rosyjskim (7 poz.), litewskim (1 poz.); kilka pozycji należy do wielojęzycznych (3 poz.).

Jeżeli chodzi o chronologię wydawniczą, to w księgozbiorze Kamińskiego było 27 pozycji starych druków, czyli 3,7% zidentyfikowanego zbioru, dzieł XIX-wiecznych – 223 (30,8%) oraz 474 dzieła XX-wieczne (65,8%). Najnowsza książka w tym zbiorze została wydana w 1958 r.

3. Losy księgozbioru

Księgozbiór ks. Nawrockiego dzielił koleje życia swego właściciela i kilkakrotnie wraz z nim był przenoszony z miejsca na miejsce. Kolejne miejsca jego pobytu to: Wyższe Seminarium Duchowne we Włocławku (1898-1903), wikariat w Radomsku (1903-1910), parafia św. Jana w Wilnie (1910-1911), parafia Zabłudów (1911-1927), parafia Najświętszego Serca Jezusowego w Wilnie, ul. Archanielska 4 (1927-1945), Częstochowa (1945-1946), majątek seminarium włocławskiego Radonie (Żydowo; 1946-1950), Wyższe Seminarium Duchowne we Włocławku (od 1950 r.). Kilkakrotne przewożenie księgozbioru niekorzystnie wpłynęło na stan jego zachowania. Bardzo ucierpiałymi dziełami oprawnymi jedynie w karton, które łatwo ulegały „rozsypaniu”. Spore zniszczenia musiał spowodować organizowany w szczególnie niesprzyjających warunkach, narażony na kontrole sowieckie,⁷³ transport w 1945 r. księgozbioru z Wilna do powojennej Polski.

Od tego czasu ks. Nawrocki traktował księgozbiór jako jedyny swój majątek i próbował ulokować się z nim w różnych miejscach. Najbardziej odpowiadał mu Toruń, gdzie była największa kolonia wileńska, dlatego czynił starania przez swojego kolegę, ks. Józefa Kruszyńskiego, o uzyskanie tam godziwych warunków zamieszkania.⁷⁴ Brane też były pod uwagę inne możliwości zamieszkania. Ostatecznie jednak osiadł jako rezydent w seminarium włocławskim, obiecując wobec świadków – jednym z nich był ks. Jan Adamecki, ówczesny bibliotekarz seminaryjny – przekazać swój księgozbiór seminarium za utrzymanie.⁷⁵

Po jego śmierci, która nastąpiła 1 I 1958 r., księgozbiór – zgodnie z obietnicą właściciela – został przekazany bibliotece seminaryjnej. Ks. Zygmunt Tyburski, ówczesny bibliotekarz seminaryjny, nie był zbyt zachwycony tym darem. Twierdził, że dużo w nim „balastu”, za który uważał przede wszystkim beletrystykę.⁷⁶ W ciągu dwóch i pół miesiąca uporządkował jednak ten spadek i sporządził jego spis.⁷⁷ Ostateczny wynik porządkowania był taki: książek spisanych („o charakterze naukowym lub zabytkowym”): 1102 pozycje w 1572 woluminach, w tym starych druków – 78 poz. w 87 wol., druków nowych – 986 poz. w 1433 wol., dzieł zdekompletowanych – 38 poz. w 52 wol.⁷⁸ Poza tym ok. 950 jednostek, których ks. Tyburski nie spisywał, a w nich: kazania – 78 wol., literatura powieściowa i poetycka – ok. 580 wol., ok. 70 broszur i ok. 150 zeszytów czasopism.⁷⁹ Nabytek otrzymał numer akcesji: K 2/58.

W niedługim czasie pozycje „o charakterze naukowym lub zabytkowym” nie będące dubletami w stosunku do zbiorów biblioteki seminaryjnej we Włocławku zostały skatalogowane i włączone do zbiorów biblioteki seminaryjnej (pozostałe zostały wyłączone do działu dubletów i druków zbędnych). O ich przydatności dla potrzeb biblioteki może świadczyć m.in. fakt, że z Nawrocianów zostało zakwalifikowanych przez dyrektora biblioteki do umieszczenia w księgozbiórze podręcznym oraz pracowniach bibliotecznych 220 pozycji, w tym 91 pozycji z księgozbioru Kamińskiego i 129 pozycji z pierwotnego księgozbioru ks. Nawrockiego.

W 1960 r. (24 sierpnia) komisja z kuratorium w Toruniu pod kierownictwem Urzędu Kontroli Prasy w Bydgoszczy skonfiskowała m.in. 12 pozycji z księgozbioru po ks. Nawrockim.⁸⁰

Dopiero po 1980 r. włączono do zbiorów część najcenniejszych wydań z literatury pięknej. W sumie włączono do księgozbioru seminaryjnego 1715 wol., nie licząc broszur i czasopism. Jest to ok. 70% zbioru ofiarowanego bibliotece przez ks. Nawrockiego. Reszta nadal pozostaje w dubletach lub uległa rozproszeniu.

4. Wykorzystanie księgozbioru

Chociaż ks. Nawrocki nie był badaczem, to jednak często korzystał ze zgromadzonych książek i zapewne w czasie II wojny światowej, a szczególnie w latach powojennych (1946-1957), kiedy z powodu choroby serca rzadko opuszczał swoje mieszkanie, czytywał je całymi dniami, z czego był znany wśród swoich znajomych.⁸¹ Na ok. 50 Nawrocianach znajdujemy wyraźne ślady lektury właściciela. Są one różnego rodzaju: czasem są to tylko zaznaczenia czy podkreślenia w tekście, czasem dopisane ręcznie informacje o autorze, dziele lub jego wydaniach; obszerniejsze uwagi dopisywane na marginesach tekstu. Informacje o autorach i dziełach czerpał ks. Nawrocki przede wszystkim z *Encyklopedii powszechnej* (t. 1-28, Warszawa 1859-1868, wyd. S. Orgelbranda) oraz *Obrazu bibliograficzno-historycznego literatury i nauk w Polsce* Adama Jochera (t. 1-3, Wilno 1840-1857), a także innych posiadanych przez siebie zestawień bibliograficznych. Ks. Nawrocki ze szczególnym upodobaniem notował ciekawostki dotyczące poszczególnych dzieł.⁸² Czasem zapisywał także informacje o poprzednich właścicielach książki.⁸³

Zapewne szczególnie ulubionym przedmiotem lektury ks. Nawrockiego były pamiętniki, co zdaje się potwierdzać fakt, że z całego swego zbioru tylko niektóre z nich, dla zabezpieczenia przed zniszczeniem, zaopatrzył po wojnie własnym kosztem w oprawę introligatorską w półpłótno. Szczególnym sentymentem musiał darzyć *Pamiętniki* Jana Chryzostoma Paska, skoro posiadał je w kilku wydaniach.

Zauważa się także ślady lektury ks. Nawrockiego na książkach o tematyce teologicznej, szczególnie na tych, które dotyczyły praktyki duszpasterskiej i ascetyki kapłańskiej, co u kapłana jest zupełnie zrozumiałe.

Z innych ks. Nawrocki pozostawił ślady lektury, zapewne z lat szkolnych, na opracowaniach dotyczących poprawności języka polskiego: *Rozprawy i wnioski o ortografii polskiej...* (Warszawa 1830), F. Sławińskiego *O budowie zdania pojedynczego* (Warszawa 1877), C. Boguckiej i C. Niewiadomskiej *Nauka stylistyki* (Warszawa 1908).

Szczególnie uwrażliwiony był ks. Nawrocki na sprawę żydowską i masonerię, dopatrując się ich wzajemnych związków. Dzieło Veraxa *Masoneria – czym jest, a czym nie jest* (Poznań [1935]; sygnat.: I 3326) było przez niego kilkakrotnie czytane i upstrzone jest jego podkreśleniami oraz dopisanymi na

marginesie uwagami. Poglądy ks. Nawrockiego wyrażają, zdaje się, dopisane przez niego m.in. takie uwagi: „Żyd stworzył ducha masonskiego i nim kieruje. [...] Masoneria jest poddana Żydom, bo o wszystkim może ona decydować, ale tylko nie o Żydach” (s. 44). „Masoneria i Moskwa służą Żydom, bo walczą z Chrystusem” (s. 93). Podobne uwagi znajdujemy w publikacji *Mocarstwo anonimowe. (Ankieta w sprawie żydowskiej)*, zebrał Adolf Nowaczyński (Warszawa 1921; sygnat.: II 2138) na stronach 78-89.

Czasem zostawiał na nich ślady lektury w postaci zapisek i podkreśleń ołówkiem. Takie ślady lektury zauważa się na pojedynczych książkach z historii Polski, nauk społecznych, politycznych. Z sentymentem po latach wertował karty i robił dopiski w książce *Parlament Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1927* (Warszawa 1928; sygnat.: III 965). Zauważa się ślady lektury na zbiorach poetyckich.

Ks. Nawrocki musiał dość dobrze znać swój księgozbiór, skoro w jednym ze spisów (spis w notesie) podzielił umieszczone tam pozycje na cztery kategorie: 1) szczególnie wartościowe pod względem naukowym i artystycznym (23 dzieła); 2) mające „duże znaczenie jako źródła czy prace konstrukcyjne, prace bardzo poważne i niezbędne dla studiów naukowych oraz takie, które są dość rzadkie czy wyróżniają się zewnętrzną swą postacią” (212 dzieł), 3) mające „swoją wagę, ale są drugorzędnymi czy z racji swej wartości od początku, czy dlatego, że zostały zastąpione przez nowsze i lepsze; niektóre, pomimo przestarzałej treści, ze względu na wiek i miejsce wydania tu mogą być zaliczone” (379 dzieł), 4) „książki przestarzałe lub publicystyczne; duża ich ilość może mieć wartość dla amatorów i bibliofilów” (59 dzieł).⁸⁴

Korzystał ze swego księgozbioru nie tylko sam. Wypożyczał z niego potrzebne pozycje także innym. W okresie pobytu ks. Nawrockiego w seminarium włocławskim (1950-1957) korzystali z jego książek przede wszystkim księża profesorowie seminaryjni: Jan Adamecki, Stefan Biskupski, Władysław Giszter, Tadeusz Guzenda, Józef Kruszyński, Bolesław Kunka, Stanisław Librowski, Kazimierz Majdański, Jan Oświeciński, Stanisław Piotrowski, Adam Śniechowski, Piotr Tomaszewski, Stanisław Tywonek oraz inni kapłani.⁸⁵ Czasami wypożyczały od niego książki alumni seminarium, którzy przygotowywali prace dyplomowe.⁸⁶ Książek o tematyce religijnej użyczał do czytania także osobom świeckim, np. pracownikom w Radoniu (Żydowie),⁸⁷ czy członkom swojej rodziny.⁸⁸ Wypożyczane książki, mimo notowania przez ks. Nawrockiego wypożyczeń, czasami nie wracały już do właściciela.⁸⁹

* * *

Ks. Stanisław Nawrocki, wieloletni proboszcz wileński, mający swoje miejsce w gronie pracowników książki polskiej,⁹⁰ zasłużył się w tej dziedzinie przez to, że pozostawił bibliotece seminaryjnej we Włocławku znaczny księgozbiór, powstały z połączenia dwóch zbiorów: jego własnego oraz adwokata wileńskiego Jana Kamińskiego. Chociaż oba są zbiorami powstałymi zasadniczo w pierwszej połowie XX wieku, znaczną ich część stanowią publikacje XIX-wieczne.

Są więc jakby kontynuacją tych księgozbiorów, które tworzyli w XIX wieku do swoich – ale nie tylko swoich – potrzeb pracownicy nauki i literatury.⁹¹ Ani Kamiński, ani ks. Nawrocki nie byli jednak naukowcami i zebrane księgozbiory nie służyły im jako warsztaty pracy naukowej.

Oba te zbiory, uzupełniając się wzajemnie, dały w efekcie dość bogaty i cenny księgozbiór, będący od 1940 r. w posiadaniu ks. Nawrockiego, mający wartość głównie zabytkową i bibliofilską, ale przydatny także do pogłębienia znajomości szczególnie z historii Polski i literatury polskiej,⁹² a nawet w pewnym zakresie do badań naukowych w tych dziedzinach. Miał jednak zbyt mało wydawnictw źródłowych, aby mógł być w pełni warsztatem do prac naukowych. Do czasu przekazania go do biblioteki seminaryjnej był on wykorzystywany w niewielkim zakresie, chociaż ks. Nawrocki i sam z niego korzystał, i chętnie wypożyczał księżom profesorom wrocławskim potrzebne im dzieła. Dopiero jednak po skatalogowaniu i włączeniu go do biblioteki seminaryjnej jest on wykorzystywany w dużo większym zakresie i spełnia rolę, do której predysponuje go jego zawartość treściowa. Książki znaczone pieczęcią Jana Kamińskiego oraz ekslibrisem ks. Nawrockiego, szczególnie te z zakresu historii i literatury polskiej, wielokrotnie były i są wykorzystywane przez studentów, jako że wiele z nich we Wrocławku tylko biblioteka seminaryjna, dzięki Kamińskiemu i ks. Nawrockiemu, posiada w swoich zbiorach.

PRZYPISY

¹ Życiorys zob. S. Librowski, *Nawrocki Stanisław Ignacy*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 22, Wrocław 1977, s. 630.

² *Parlament Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1927*, Warszawa 1928, s. 191-192.

³ B. Agacka, *Księgozbiór ks. Stanisława Nawrockiego*, Łódź 1999 (praca magist. – UŁ. Wydz. Filolog. Katedra Bibliotekoznawstwa i Informatyki; wyd. komputer. w BSWł).

⁴ K. Rulka, *Personalne księgozbiory historyczne w Bibliotece Seminarium Duchownego we Wrocławku*, „Arch., Bibliot. i Muz. Kośc.” 65(1996) s. 385-386; tenże, *Dary książkowe dla Biblioteki Seminarium Duchownego we Wrocławku*, „Kron. Diec. Włocł.” 76(1993) s. 281.

⁵ Archiwum Biblioteki Seminarium Duchownego we Wrocławku (ABSWł), *Kronika Biblioteki Seminarium Duchownego we Wrocławku*, z. 4: 1957-1994, s. 11, wizytówka (rkps).

⁶ Zob. ABSWł, *Książki po ś.p. ks. kan. Stanisł. Nawrockim*, zapis ołówkiem na odwrocie załączonej fotografii Kamińskiego.

⁷ *Biblioteki na wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej. Informator*, Poznań 1998, s. 642 (nazwisko podane błędnie: Kamiński); E. Małachowicz, *Wilno: dzieje, architektura, cmentarze*, Wrocław 1996, s. 371.

⁸ Są to pozycje o sygnaturach: I 3235; II 1789, 1846, 1895, 2210, 2679, 2732, 2856, 20424; XVII.O.1894.

⁹ J. Połońska-Szczepanowicz, *Bieliński Józef*, w: *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa – Łódź 1972, s. 66.

¹⁰ Pozycje: XVII.Q.1884, F.2015.

- ¹¹ Pozycje o sygnat.: I 3087, 3323, 3550, 3551; II 2170, 2606, 3625, 5195, 5207; III 124.
- ¹² Pozycje o sygnaturach: I 2976; II 2214, 2586, 2705, 2708.
- ¹³ Pozycje o sygnaturach: II 2705, 2708, 2784.
- ¹⁴ Pozycje o sygnaturach: II 2621, 2887; III 231.
- ¹⁵ Poz. II 2641, 2700.
- ¹⁶ Poz. II 2690.
- ¹⁷ Poz. II 2657.
- ¹⁸ Poz. I 3492.
- ¹⁹ Poz. II 14957.
- ²⁰ Poz. II 2742.
- ²¹ Poz. XVIII.Q.3452.
- ²² Poz. II 2200, 2700.
- ²³ Poz. II 2629.
- ²⁴ Poz. I 3682.
- ²⁵ Poz. XVII.Q.1398.
- ²⁶ Poz. XVIII.Q.3622.
- ²⁷ Poz. I 3013, 3702.
- ²⁸ Poz. II 2808, 2888.
- ²⁹ Poz. II 1846.
- ³⁰ Zob. np. oprawę pozycji: II 2788, III 1191, 1820.
- ³¹ Poz. II 2887.
- ³² Poz. III 595.
- ³³ Poz. III 1932.
- ³⁴ Poz. I 3870.
- ³⁵ Zob. np. poz. III 384.
- ³⁶ Wykaz sygnatur w kartotece Bibl. Sem. Włocł.
- ³⁷ Por. K. Tymieniecki: *Zarys dziejów historiografii polskiej*, Kraków 1948; *Słownik historyków polskich*, Warszawa 1994.
- ³⁸ Z. Rabska, *Moje życie z książką. Wspomnienia*, II, Wrocław 1964, s. 293.
- ³⁹ J. Kamocka, *Praktyczny wykład nauki języka polskiego*, wyd. 9, Warszawa 1900 (Sygnat.: I 2404); książka zakupiona w księgarni Teodora Kałki w Radomsku, wówczas nazywanego Nowo-Radomskiem.
- ⁴⁰ *Parlament Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1927*, Warszawa 1928, s. 191.
- ⁴¹ Zob. zapisy na pozycjach: I 5258; II 3571; XVII.F.2738a.
- ⁴² Jest to dzieło ks. Ignacego Mioduszewskiego *Praktyczne objaśnienia zasad wiary i obowiązków moralnych* (Warszawa 1907; sygnat.: II 3571), które ks. Nawrocki otrzymał od autora 5 maja 1913 r.
- ⁴³ Książek wydanych w latach 1927-1939 znajduje się w księgozbiórce ks. Nawrockiego 184 poz.
- ⁴⁴ Zob. pieczętki własnościowe na pozycjach: I 3105, 3318, 3628; ks. Żebrowski miał ponad dwutysięczny księgozbiór (zob. numer inwentarzowy na poz. II 3318).
- ⁴⁵ Są to dzieła: Klemensa Dąbrowskiego OSB *Święty Benedykt i jego dzieło w najogólniejszym zarysie* (Kraków 1932; sygnat.: II 2615), które autor wręczył ks. Nawrockiemu „z podziękowaniem za gościnę” w Wilnie 4 VI 1933 r. oraz ks. Władysława Stacha *Królewski orszak Maryi. Kazania majowe o świętych polskich* (Kraków 1927; sygnat.: II 2053), które ks. Nawrocki otrzymał od autora „w serdecznym upominku” w Krakowie 21 XII 1933 r.
- ⁴⁶ Od posła ks. Aleksandra Kubika otrzymał ks. Nawrocki 25 maja 1928 r. Nikodema Pajzderskiego *Poznań* (Lwów 1922; sygnat.: III 109), a od Adama Piotrowskiego w Poznaniu w lipcu 1935 r. cenny zapewne dla zbieracza polonik XVIII-wieczny – Karola Grzegorza Rosignolio *Prawdy wieczne* (Kalisz 1753; sygnat.: XVIII.Q.3287a).
- ⁴⁷ Zob. zapis na k. tyt. pozycji XVIII.O.2246.

⁴⁸ Są to dzieła: Švogžylasa Milžinasa, *O šventasis Vilniau!...* (Marionai 1940; sygnat.: I 4136) oraz O. Bismarka *Mysli vospominanija* (t. 1-3, Ogiz. Socebriz 1941; sygnat.: II 2088).

⁴⁹ Oznaczane one były pieczęcią okrągłą z napisem w otoku: „Tow. Czytelni Paraf. N. Serca Jezusa. Wilno” i w środku: „św. Jana Apost.” lub pieczęcią podłużną z tekstem: „Czytelnia Parafialna przy kościele Najśw. Serca Jezusowego w Wilnie”.

⁵⁰ Biblioteka ta posiadała ponad tysiąc pozycji, o czym świadczy najwyższy stwierdzony numer inwentarzowy: 1026 (zob. poz. I 3319).

⁵¹ Posiadała ona ponad 4 tys. dzieł, co potwierdza najwyższy napotkany numer inwentarzowy: 4176 (zob. poz. I 13639).

⁵² Poz. II 20089/1; egzemplarz z ekslibrisem biblioteki.

⁵³ Poz. III 587; pierwotny numer książki: 1712.

⁵⁴ Poz. II 4134; pierwotny numer książki: 108.

⁵⁵ Poz. I 3486; pierwotny numer: 288a.

⁵⁶ Poz. I 20298; pierwotna sygnatura I.0218.

⁵⁷ Takich jest w księgozbiorze ks. Nawrockiego 27 poz.

⁵⁸ Są to pojedyncze dzieła pochodzące ze znacznych księgozbiorów księży profesorów seminarium wrocławskiego: ks. Franciszka Stopierzyńskiego (poz. II 2260) i księży Chodyńskich (poz. I 3093), a także biskupa sufragana wrocławskiego Henryka Kossowskiego (poz. I 2965).

⁵⁹ W 1952 r. (26 III) nabył on drogą wymiany od zbieracza wrocławskiego Zygmunta Michała Wiśniewskiego wydane przez Rumualda Hubego *Statuta Nieszawskie z 1454 r.* (Warszawa 1875; sygnat. II 2773), a 1 III 1955 r. nabył od K. Kossowskiej dzieło Stanisława Pigionia *Z dawnego Wilna. Szkice obyczajowe i literackie* (Wilno 1929; sygnat.: II 2824).

⁶⁰ ABSWł, *Fragmenty spisów książek ks. S. Nawrockiego*.

⁶¹ ABSWł, „Katalog” *książek ks. S. Nawrockiego*.

⁶² Zob. ABSWł, „Katalog” *książek ks. S. Nawrockiego*, s. 178-182.

⁶³ Zob. poz. I 3667.

⁶⁴ Dotyczy to także opraw nakładowych, wykonanych m.in. przez słynnego Roberta Jahodę w Krakowie (poz. III 965), a także przez A. Kantora (poz. I 2428), Orgelbranda (poz. I 23724), Karola Wójcika w Krakowie (poz. II 2181), M. Zencykowskiego (poz. I 3079). Oprawy introligatorskie zostały m.in. wykonane przez E. Aleksandrowicza w Wilnie (poz. II 2902), J.R. Herzoga w Wilnie (poz. II 2585), L. Miernickiego (poz. II 2883), Aleksandra Narkiewicza w Wilnie, A. Sulerzyckiego w Kijowie (poz. I 15432/2) i bernardynki w Łowiczu (poz. II 2815).

⁶⁵ Zob. np. pozycje: II 2652, 2691, 2790, 2813, 2814, 2888.

⁶⁶ Wykaz sygnatur w kartotece Bibl. Sem. Włocł.

⁶⁷ S. Librowski, *Nawrocki Stanisław Ignacy*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 22, Wrocław 1977, s. 630.

⁶⁸ *Parlament Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1927*, Warszawa 1928, s. 191.

⁶⁹ Zob. K. Rulka, *Ksiądz Józef Kruszyński – wrocławski antysemita?*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie” 14(2000) s. 167-191.

⁷⁰ Takim jest np. dzieło Johanna Bayera *Coelum stellarum christianum* (Augsburg 1627; sygnat.: XVII.F.8555) z rytowanymi tablicami konstelacji gwiazd, mocno już zniszczone, znaczone w 1842 r. pieczęcią własnościową Piotra Jonasa Zylińskiego CM (Wilno).

⁷¹ Por. *Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918-1944*, Lublin 1981, s. 225-226.

⁷² Zob. ADWł, korespondencja ks. S. Nawrockiego, potwierdzenia prenumeraty z lat 1952 i 1954.

⁷³ Ks. Nawrocki na pewno zdawał sobie z tego sprawę, skoro szczególnie „nieprawyślnie” dzieło rosyjskiego kontrrewolucjonisty P.N. Krasnowa *Ot dwuglavago Orla k' krasnomu znameni 1894-1921* (t. 1-4, 1922; sygnat.: II 20487) zostało pozbawione kart tytułowych, a kilkanaście kart w tomie pierwszym (s. 423-442) zostało przedartych.

⁷⁴ ADWł, akta personalne ks. S. Nawrockiego (sygnat.: pers. 218), k. 41; list ks. J. Kruszyńskiego do biskupa chełmińskiego J. Kowalskiego z dn. 3 IX 1946 r.: „Ponieważ posiada bardzo piękne zbiory w książkach [...], wiele rzadkości bibliograficznych, pragnąłby posiadać dwa pokoje, z których jeden obróciłby na książki”.

⁷⁵ Por. Archiwum Diecezjalne we Włocławku, akta personalne ks. Jana Adameckiego (bez sygnat.), pismo bpa A. Pawłowskiego do ks. J. Adameckiego z dn. 16 IV 1956 r. i pismo ks. J. Adameckiego do bpa A. Pawłowskiego z dn. 9 V 1956 r.

⁷⁶ ABSWł, *Kronika Biblioteki Seminarium Duchownego we Włocławku*, z. 4: 1957-1994, s. 11 (rkps).

⁷⁷ Tamże, s. 12, 14.

⁷⁸ ABSWł, *Książki po ś.p. ks. kan. Stanisł. Nawrockim*, s. 34-36 (mszps); istnieje ponadto spis kartkowy sporządzony własnoręcznie przez ks. Tyburskiego.

⁷⁹ ABSWł, *Książki po ś.p. ks. kan. Stanisł. Nawrockim*, s. 37.

⁸⁰ ABSWł,teczka *Książki zaginione, zabrane, wydane*. Z Nawrocianów zabrano następujące pozycje: 1) J. Batault, *Kwestia żydowska*, Warszawa 1923; 2) F. Egger, *Żydzi i masoni we wspólnej pracy*, Warszawa 1908; 3) T. Jeske-Choiński, *Żydzi oświeceni*, Warszawa 1910; 4) Z. Krasnowski, *Światowa polityka żydowska*, Warszawa 1934; 5) W. Budziński, *Łufcik na świat*, Warszawa 1937; 6) R. Dmowski, *Przewrót*, Warszawa 1934; 7) R. Dmowski, *Świat powojenny i Polska*, Warszawa 1931; 8) J. Giertych, *Tragizm losów Polski*, Pelplin 1936; 9) H. Korab-Kucharski, *R.S.F.S.R. Wrażenia z podróży naokoło Rosji Sowieckiej*, Warszawa, ok. 1923; 10) Z. Rzepecka, *W służbie dobra i prawdy*, Poznań 1931; 11) M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, Wilno 1937; 12) M. Zdziechowski, *Widmo przyszłości*, Wilno 1939.

⁸¹ Zob. ADWł, korespondencja ks. S. Nawrockiego (bez sygnat.), karta pocztowa z dn. 21 XII 1953 r. (Olsztyn) z życzeniami „cieszenia się jeszcze przez długie lata [...] bogactwem treści swego cennego księgozbioru”.

⁸² Np. o dziele Zofii Klimañskiej *Człowiek niewidzialny, czyli cudowny kapelus. Poglądy obyczajowe* (Wilno 1850; sygnat.: II 2169) zanotował na karcie tytułowej, iż władze moskiewskie obłożyły karami, łącznie z zesłaniem na Sybir, wszystkich współtwórców i odpowiedzialnych za ukazanie się na rynku księgarskim dzieła: wydawcę Romualda Podbereskiego, autorkę i jej męża, drukarza Józefa Zawadzkiego, a także księgarza, który książkę rozprowadzał; „cenzor okupił się «prawosławjem»”.

⁸³ Np. wiadomość o profesorze Janie Wolfgangu, z którego księgozbioru pochodziło dzieło M. Karpińskiego *Leksykon geograficzny* (Wilno 1766; sygnat.: XVIII.Q.3622).

⁸⁴ ABSWł, „*Katalog*” *książek ks. S. Nawrockiego*, s. A-D.

⁸⁵ ABSWł, „*Katalog*” *książek ks. S. Nawrockiego*, s. 173-178, 183 (rkps).

⁸⁶ Por. ADWł, korespondencja ks. S. Nawrockiego (bez sygnat.), list ks. M. Grzela-ka z dn. 20 X 1952 r.

⁸⁷ ABSWł, „*Katalog*” *książek ks. S. Nawrockiego*, s. 177.

⁸⁸ Zob. tamże, list z dn. 20 IV 1952 r. (Mikołajki).

⁸⁹ Tak np. wypożyczony przez ks. Władysława Szafrąńskiego *Słownik polsko-laciński* Antoniego Bielikowicza (t. 1-2, Kraków 1866; sygnat.: II 7103) nie wrócił już do właściciela i dopiero kilka lat po jego śmierci, w 1965 r., został oddany do biblioteki seminaryjnej we Włocławku; natomiast wypożyczone przez ks. Wincentego Dudka, zapewne do przygotowania prowadzonych przez niego wykładów z historii sztuki, dzieło D. Josepha *Geschichte der Baukunst...* (Bd. 1-2, Berlin 1902; sygnat.: II 6241) zostało przekazane do biblioteki seminaryjnej dopiero po śmierci ks. Dudka (1978 r.).

⁹⁰ Zob. K. Rulka, *Nawrocki Stanisław Ignacy*, w: *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement II*, Warszawa 2000, s. 113.

⁹¹ Zob. J. Szocki, *Domowy świat książek. Wybrane księgozbiory polskie w XIX wieku*, Kraków 2000.

⁹² Gromadzenie tego rodzaju opracowań uważane było za ważny obowiązek inteligencji polskiej w okresie niewoli narodowej – por. Z. Rabska, *Moje życie z książką. Wspomnienia*, II, Wrocław 1964, s. 12.